

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Ամեն հոգեղէն ու մահկանացու մարդի սրտի մէջ լուումէ մի սուրբ ձայն. այդ ձայնին չլսել չէ կարող ոչ մի մարդ, ինչ հաւատից ուղումէ լինի, այդ ձայնը լսումէ ու հասկանում մինչեւ անգամ կռապաշտ մարդը, որ ճշմարիտ Աստուածը չէ ճանաչում, որ խաւարումն է դեռ ևս նստած, որին դեռ ևս չէ լուսաւորել աստուածային յայտնութեան լոյսը, որ անմասն ու անբաժին է դեռ ևս մնացել սուրբ գրքից, Այդ սուրբ ձայնը դուրս է գալիս, իրան լսել է տալիս, ոչ մի կերպ չէ կարելի բանը այնպէս բերել, որ այն ձայնը կարելի ա՛յլ ևս չլսես. նորա մօտ ոչ կեղծաւորութիւնդ բան կանի, ոչ բարկութիւնդ, ոչ խելք ու հնաք բանեցնելդ. նա չի լսիլ, ինչ կամենաս, արա՛:

Զուր է հաւատի վերայ ծաղը անողն ամէն տեղ քարշ գալիս, ամեն իւր գնացած, պատահած տեղերն անամօթ, աներես թնթեւամտութիւնով, խելքին փշածը, բերանին եկածը դուրս տալիս՝ աշխարհս ու նորա մէջ եղած ու ստեղծւած ամեն բանը պատահմունքի գործ քարոզում, և մարդիս ամեն տեղ, ամեն տեսակ հանգամանքի մէջ միակ մտիմարութիւն պարգեւող սուրբ հաւատը մէկ խօքով, ամենայն մարդկային բարձր արժանաւորութիւն, ամեն կողմանէ սիրտ, սէր, յոյս կեանք բարիք և մինչեւ անգամ երջանկութիւն առող սուրբ հաւատը, հասարակ, տխմար ժողովրդի խելքից դրած մի բան համարում, քրիստոնէութիւնը հոգեորականների (եկեղեցականների) հնարածն ասում, որ անառչ, անկիրթ ժողովրդին ձեռքի մէջ բռնեն, Զուր է նորա ոչ մի առաքինութեան չհաւատալը, կամ առաքինութիւնը մեղաւորութիւն (մոլի եռանդ). կամ կեղծաւորութիւն անուանելը: զուր է ուղում ինքն իրան համազել ու հաւատացնել թէ, այն ամեն բանը լաւ է, ինչ որ մարդիս իւր համար ունեցած խելքը, խորամանկութիւնն ու իւր շահն ասումեն թէ, արա՛, զուր է նա բոլոր սրտով ցանկանում բոլոր աշխարհս ստեղծող Աստուծուն և արդար երկնաւոր Պատաւորին կուրանալ, մոռանալ ուրանալ, — իւր ներսի ձայնը բարձր ասումէ իրան. — «— Ես — — — — — Երկիրը շարժումէ, տաճարներ, պալատներ քանդվում, փուլ են գալի, ցած թափում. իւր սրտին մօտիկ րարեկամներն իւր կողքին իւր, աչքի առաջն, զեղնած, զերեզման են մանում, աշխարհիս տարիքը սարսափելի կերպով տալն ու վրայ եղած, ամպերը դռում գոչում հանկուլ, կայծակ կայծակի վերայ բոլոր երկնքի երեսից յալան թօթափել թռչումեն, անց կենում փայլատակելով ու վերելից ցած խփում, երկնքի բարկութիւնը երկրի վերայ յայտնում, Հաւատի ծաղը անողը սարսափումէ. իմացիւր, որ Աստուած կա՛յ, ասումէ իրան իւր ներսի ձայնը. ա՛յո՛ կայ Աստուած, լեզուն կապ կապ ընկնելով կրկնումէ նա իւր ներսի ձայնի ասածը, զլսից մինչև ոտքն զողալով:

[illegible]

ցա մինչև կախանը, որ նոցա արխնը թափես. նոցա մահը նոցա յաղթութիւնն է. իսկ նոցա յաղթութիւնը քո դատապարտութիւնը:

Այս է խղճութեան զբոսը. որ մի աներկեղ չհեշտակի նման մանուկ մահկանացու մարդոց բազմութեան մէջ և ճշմարտութիւնը, արգար զործը, անմեղ մարդոց հետ միասին չէ թողնում: որ անակախ լինին, այլ բարձր է պահում: որ շարագործին գանում և ունում, ու գենայ, փախչի սաստիկ մութ ու խոր տեղ, և մեղաւորին գետնը փռում, թէև մի ամբողջ ազգ նորան Աստուծոյ տեղ ընդունի:

Առաջին յաւերժական շնորհքն է քո խղճութեան զբոսը. որ մի աներկեղ չհեշտակի նման մանուկ մահկանացու մարդոց բազմութեան մէջ և ճշմարտութիւնը, արգար զործը, անմեղ մարդոց հետ միասին չէ թողնում: որ անակախ լինին, այլ բարձր է պահում: որ շարագործին գանում և ունում, ու գենայ, փախչի սաստիկ մութ ու խոր տեղ, և մեղաւորին գետնը փռում, թէև մի ամբողջ ազգ նորան Աստուծոյ տեղ ընդունի:

Խղճմանքը մինչև անգամ անգեղին սորվեցնում է. թէ ինչ պէտք է անի. Ոչ որ չէ կարող աշխարհի առաջին տեղի ևս իւր առաջին, իսկ ամենից առաւել Ամենագէտ Աստուծոյ առաջին իւր արած յանցանքներից նորանով արգարանայ, թէ չդիտել, թէ ինչն է արգար բանը և ինչն անարգարը, որ բանն է ծուռ և որն ուղիղ:

Խղճմանքը կաշառքից չէ խաբւում, ծածուկ փող չէ ուտում, ձեռքի տակից ընծաներ չէ ընդունում. նա ինչ որ արդարն ու ուղիղն է, այն կանխ երեսպաշտութիւն անել, պատիւ պահել չունի, երբ որ դատաստան է կորում: Երբ որ բարեւոյ այս սուրբ զգացմունքին ես հեռանում, ոչ մի ժամանակ ուղենալով, սխալ չես անիլ, երբեք գիտութեամբ չար բան չես անիլ և ինքնդ քեզ հետ հաշտ ու հանդիսա կապես, սրտիդ մէջն անհամաձայնութիւն, անհանգստութիւն չի լինի: Ահանջ արած այդ վարժապետիկ ձայնին, որբան ևս քո զգայական ցանկութիւններից քեզ զխից հանելով, ձայնը բարձրացուցած, նորա ընդէմ դռան ու գոչեն: Ահանջ նորա հետ լինի քո բանելու այն գործերից մէջ, որոց ուղում ես կաշէլ: Բայց սրտումը կասկած ես տանում կաշէլ, թէ չկաշէլ, լսիր նորան այն բաների մէջ, ուր ներհակ հակամեծերից կարող էիր խաբիլ ու սխալիլ, ուր որ քո շահը առանց ուրիշներին վնաս հասցնելու, առանց նորանց մեղք անելու չի լինի: Մտքումը դրել ես վատութիւն անելու մի մարդի, որի լաւը չես ուզում, որին բարի չես կամենում, կամ ուզում ես վրէժ առնել մի ուրիշից, որին բարեկամ չես, քո խղճմանքը քեզ առնում է ինչպէս ևս քո չօրհաճ մարդի հետ հաւասարում, նորանից աւելի ազնիւ եղիր ու քո մեծահոգութիւնովդ ամաչացուր հակառակորդիդ. — Ամբողջ անկարգ ցանկութիւնները քեզ սաստիկ յուզումն է քիչ է մնում որ խելքդ զխիցդ առնեն, ամենեւին զիմանալ չկարողանաս ու մարմնիդ կամքը կատարես, մի շատ վատ յանցանք գործես, բայց խղճմանք քեզ ինչ է տալիս, այն անամբ անիրաւ, այդ ինչ համարձակութիւն է, որ ուղում ես դու անել, ուղում ես, որ մոլութիւնի թղթը անմեղ սրտի մէջը թափես: Աւելում ես, որ լրբարար հակառակելով Աս-

տուեցոյ, մի դրախտ քարուքանդ անես: Աչքդ ուրիշի ունեցածի վրան է ու մտքիցդ անց է կենում: որ խարեբայութիւնով կարող էիր քո ձեռքդ ձգել. բայց խղճմտանքդ ձայն է տալիս քեզ և ասում. ինքդ քեզ բռնիր, մի՛ անիլ այդ բանը, մի ուղենար այն շահչը, որ քեզ քո իսկ առաջին այնուհետև միշտ ապականեա՞ծ, ցած ու կեղտոտ մարդ պէտք է ճանաչեցնի:

Խղճմտանքը մեզ ուսումն է տալի. մեզ բան սորվեցնում: Նորա տուած ուսումը թոյլ կերպով կամ ճշմարտութիւնը թաղցնելով չէ, այլ սառն և ուղիղ ասումէ մեզ, ինչ որ հարկնէ. ճշմարտան ու արդարը ամենեւին չի՞ծածկում կամ խնայելով, կամ քաշելով, կամ կեղծաւորութիւն աւելով, կամ ծուռ դատաստան անելով: Նորա ասածը մեզ իբրև խրատ և ուսումն մեք ևս շատ լաւ ենք զգում ու հասկանում, որ ուրիշ ոչ մի կերպով, ոչ մի ճանապարհով չենք կարող մեք բաղդաւորութիւն գտնել և միայն նորա ակնարկութիւններին համեմատ շարժելով ու գնալով ենք մեզ միշտ բաղդաւոր տեսնում: Այդ մասին ոչ ոք քո խելքիդ ուրիշ բան զննել չէ կարող. դու ևս ուրիշ ճանապարհ գտնել չես կարող, թէ ինչպէս արդեօք հասնէիր քո անպարկեշտ ու աններելի ցանկութիւններիդ: Ուղիղն ու ճշմարտը մտածել չես ուղում, ասումէ քեզ խղճմտանքդ, բոլոր մտքերդ ծուռ են, սուտ, սխալ ու խարդախ, դու խելքիդ զօր ես տալի՜ ուրիշ ծար չունիս, որովհետև միտքդ ուրիշ է. մի չար գործ քեզ զեպի ինքն է քարշում ու հրապուրում, և այդ չար գործի քամակում թաղնեա՞ծ, կանգնած քո ճանապարհիդ է սպասում զիդն ու փոշիմանութիւնը իւր թունաւոր կարիճներովն: Խղճմտանքը քեզ հետ հաշիւ տեսնել ու քո տուած կիսատ, պակաս, պռատ հաշուիդ յօժարանալ չունի: Դու ուղումես նորա հետ բանագնացութիւն անես, այսպէս այնպէս ասես, անես ու մի կերպ յօժարացնես, որ քո սրտիդ, մտքիդ յարմարի, բայց չէ, այդ բանը նորա հետ կարելի չէ անել, և ամենեւին չիրնդունի. դու սխալումես, խեղճ ողորմելի մարդ, որ այդպիսի բաներ մտքիցդ անց ես կացնում, դու նորան կաշառել չես կարող:

Խղճմտանքը, ինչ որ մեզ սորվեցնումէ, աստուածային զօրութիւնով է սորվեցնում: Նա ասումէ մեզ թէ, այս բանն արա՛, այն բանը մի՛ անիլ նորա համար, որ այս բանն արդար է, իսկ այն բանն անարդար. ոչ թէ նորա համար է ասում մի բանն անես ու մեղանչես, որ դու անելու կամ չանելու բանիցդ շահ պէտք է ունենաս, կամ ամօթ պէտք է քաշես: Դու պէտք է բարի բանը, լաւ բանն անես, թէև օգուտ ևս չունենաս, թէև մինչև անդամ վնաս ևս քաշելու լինիս: Յիսուս Քրիստոս տսումէ. « Ի՞նչ օգուտ էր ինձ քաշելու, եթէ Բարեպաշտս ևս չէր ինձ վնասել »:

Խղճմտանքը զգուշացնումէ՜ Դեռ ևս մեր փոքր եղած ժամանակ, մեր այս, այն խաղն անելու միջոցին, մի վախ էր գալի մեր վերայ, երբ որ մեր ընկերներէ մէկի, կամ շատի այս, այն չանելու բանն անելը տեսնելով, մեք ևս ուղումէինք նոյնը անել, խաբւելով ու օրինակ առնելով, կամ

Թէ մեր սրտի շար հակումն յաղթել ու մեզ բռնել չկարողանալով, ուղումէինք այնպիսի մի բան անել, որ պէտք չէ անէինք:

Ինչպէս զող է ընկնում զողի սիրտը, երբ որ ձեռք է ձգում (պարզում) ուրիշի բանը զողանալու: Ինչպէս սաստիկ է խփում երդմնազանցի սիրտը, երբ որ իւր շարագործ մատը պիտի բարձրացնի սուտ երգումն ու տելու համար: Ի՛նչ մեծ ահ ու անհանգստութիւն կայ անհաստատիւ մարդի սրտումն: Երբ որ իւր մտերիւմ (մօտիկ) բարեկամին պէտք է մատնի: Ինչպէս է ստիպում նորան իւր սրտի մէջ ընկած ահը Թէ՛ ձեռք քաշիր, յետ կացիր վատ գործիցդ, և մեղք գործել ու զողը, որքան որ աւելի է մօտենում իւր նպատակին, այնքան ևս անելու շար գործից յետ կենալ յորդորող այդ իւր երկիւղը սաստկանում է ու սարսափեցնում իրան: ամենեւին հանգստութիւն չտալով:

Մարդիս իրան զգուշացնող իւր խղճմտանքի հետ ունեցած պատեւրազմն, ինչպէս ասեմ, ինչպէս հասկանաս — գօտէմարտիլ (կուշտի կպշել) է իւր բարի հրեշտակի հետ, որ իրան բռնում է ու չէ թողնում, որ վայր ընկնի: Ախ, ինչպէս շատ ու շատ անգամ զուր է անց կենում այս հրեշտակի ստիպանքը, որ ամենայն կերպ աշխատում է լծողնելու, որ մեք մեր մարին զրած վատ բանն անենք: Մեք յետ չենք կենում մեր մտքում գրածից, անումենք, կատարումենք մեր սրտի շար ցանկութիւնը, կատարումենք վատ գործը, յետոյ ինչպէս ենք փռչումնում, որ չափ ափսոսում, մեր սրտի անհանգստութիւնն ասեմ, Թէ կտարածութիւնը, միւս կողմիցն ևս քանի գնում ենք, պատուից ընկնում, մեզ անպատիւ են անում, մեք ինքներս մեր աչքիցն անգամ ընկնումենք, թող որ մարդոց մեր վերայ ունեցած համարումն արդէն սաստիկ պակասել է, չէ դադարում մեր ականջից, չէ կտրվում մեր սրտից ձայնն այն աստուածային պատգամաւորի, որ մեզանից հեռանում է:

Միտնգամ որ մարդս մեղքի գերի է դառնում և սիրտը, քանի գնում, քարանում, այնուհետև որքան ժամանակ և քանի քանի անգամ յայտնի երևում է, որ խղճմտանքը մի ժամանակ իւր ունեցած ոյժ ու զօրութիւնը կորցրել է: Պատահում է, որ տարիներ են անց կենում ու մարդիս խղճմտանքը ամենեւին չէ շարժում, կարծես Թէ բոլորովին մեռած է: Մինչև անգամ այնպիսի օրինակներ կարող ենք բերել, որ մարդիս խղճմտանքը մինչև իւր մահն անգամ այլ ևս չէ արթնել: Այսպէս պատմութիւն գուքս Ալբայի մասին, որ բողոքականների հալածանքի ժամանակը նիդերլանտումն 18,000 մարդից աւելի սպանել էր տուել նոցա աղանդաւոր լինելուն համար: Մի՛ Թէ այդ դուքսին իւր մահուան ժամանակ խղճմտանքն ամենեւին չէ պահանջել և հանգիստ կերպով է իւր անկողնի մէջ հօգի տուել: Արդեօք մոլեռանդութիւնն այնքան կուրացրել է նորան, որ իւր սարսափելի և զղուելի շարագործութիւններն իւր աչքին ոչ միայն վատ գործ չեն երևել, այլ և իրօք հաւատացած էր, որ իւր գործովն երկնային արքայութեան իրան արժանացրեց: Թէ արդեօք այդ

մարդը ձեռնալու կողմանէ այն վարդապետներին էր, որ իւր խղճմանը շարժարանքը աչքն այս աշխարհիս փակելու մինչև վերջին վարդապետանգամ, աշխարհի աչքիցը ծածկել կարողացաւ Գիթէ կան ընդհանրապէս այնպիսի մարդակերպ հրէշներ, սրտը բնու թեան օրէնքներն այն տառիճանի կարող են ուրանալ, որ նոցա համար կարծես ամենին շկան Գիթն ամենագէտ Աստուծոյն է այդ յայտնի միայն արդար Գառաւորն է այդպիսիների դատաստանն անողը, մէք իրրե հողեղէն տարածներ երկնաւոր Արարչին թողնելք, ինչ որ մեր գիտենալու և գտակու բանը չէ, և Աստուծոյ անքննելի ճանապարհները չքննելք, Գեղ բաւական լինի միայն այն գիտենալը որ այսպիսի օրինակները ընդհանուր և սոգորական կարգից ու օրէնքից դուրս են ու շատ հազուադէպ բացատու թիւններ են միայն, Սարան հակառակ իրողութիւններն, որ գտնու մէք յառմու թեան մէջ իրրե մի մի անհերքելի ճշմարտութիւններ և որ տեսնում ենք անուրանալի փորձով մեր կեանքի մէջ, միշտ կրկնու մեն այն և միշտ նոր նոր ապացոյցներ են դառնում այն անստելի ճշմարտութեանը և անուրանալի փորձին, որ տեսնում ենք մարդկային ազգի պատմութեան և մեր իսկ կեանքի մէջն, Ամեն մի անարդար գործի սաստկահեղին արձագանքը մեր սրտի ամենախոր տեղերն է գնում, հասնում կարելի է որ մէք այս արձագանքը մի ժամանակ մեր տեսակ տեսակ ու անվերջ դուարձութիւններով այնպէս անելք, որ լսուի կարող ենք մեր սրտի երկիւղի և անհանգստութեան ամեն մի շարժումն, ինքնեւ մեզ արդարացնելով, կամ գոնէ ինքներս մեզ ներողամիտ գտնելով, անգոր անել և այդ մեզ անհանգիստ անող շարժումի դժը կտարել, — բայց երկարի չի գնալ այդ մեր աշխատութիւնը, ու մեզ մինչև մեր կեանքի վերջը հանգիստ ու անվերջով սրտով պահել չէ կարող, Ամեն մի մեր միայնակ մնացած ժամը, ամեն մի մեր անբուն անց կացրած գիշերը մեր միտքն է բերում արած վատ գործը ու մեր սիրտն ու միտքը շարժարձում Ամեն մի մեր սիրտը սաստիկ շարժող, կամ մեր վերայ տարտալ բերող դէպք, շատ անգամ մեզ մի բան երևող մի զիպուած միայն, որ ուրիշ ժամանակ ոչ ոքի աչքին չէ ընկնում, դարձեալ զարթեցնումէ մեր մէջը մեզ հալածող այն զօրութիւնը, որ առաջնայ տարիներումը շատ շարժարել էր մեզ ու դարձեալ վրէժխնդիր է լինում, մեզանից կարծես ձեռք վեր առնելու կամք միտք ամենին չունենալով, Արշապ որ երկար ժամանակ կարողացել էինք մեզ պաշտպանել նորա զօրութեան դէմը, նոյնչափ և աւելի տարտալելի կերպով յանկարծ յարձակումէ յառաջ դէպ ի մեզ — ինչպէս որ մի հոսանք, որոց առաջը մարդ մի թոււմով փակել է ուղում, ջուրը գալիս է հաւաքում, ուռչում, բարձրանում, և երբ որ իւր ճանապարհը գտնումէ, գոռում, գոչումով յական թօթափել գնում և ամեն բան հեղեղում:

Խղճմանըը պատժումէ, Եթէ հնար լինէր ու տեսնել կարողանայինք մի շարագործ թշուառ մարդի իւր միայնութեան մէջ, երբ որ միայնակ նըս-

տած, իւր խղճմտանքից շարձարւումէ ու տանջւում, միտքն ընկնելով իւր արած բոլոր շար գործերն, որ ամեն անգամ անել ու մոռանալ կցանկար ու մոռանալ և միշտ անել. ինչպէս նա իրանից հեռացած է տեսնում իւր Ստեղծողն ու իւր նման ստեղծւած մարդիկը, ինչպէս ինքն իրան հեռացած է տեսնում Աստուածանից և Աստուծոյ պատկերովն ստեղծւած մարդիկներին. այս իւր երկու կերպով ևս իւր հեռացած լինելն ինչպէս է ատել տալիս ինքն իրան. նա ինքն իրան մարդ չէ համարում այլ հրէշ. ինչպէս նա, երբ որ մի առաքելի մարդ է տեսնում, իւր առարգ մարդ լինելն է զգում. ինչպէս միսմտութեամբ ու անմեղութեամբ ուրիշների բերանից դուրս եկած մի խօսք իրան այնպէս է թվում, որ իւր սրտին թրով են խփում. ահա այս ծանր ու խոր տպաւորութիւնը, որ լինումէ խղճմտանքի ընդդէմ շար գործեր բռնողի վերայ, մեր սրտի մէջն ևս միշտ պիտի մնայ և պէտք է մնայ անջնջելի կերպով, իրիւ մեզ համար զգուշացուցիչ հրեշտակ ու պատգամաւոր Աստուծոյ կողմից ամեն մէկիս փորձանքի մէջ ընկնելու ժամանակը, որ չխաբւինք, չթուլանանք ու վատ բան չանենք:

Արովհետեւ մարդիս իրան յայտնի են իւր գործած մեղքերը, սորա համար մեղաւոր ու շարագործ մարդի սիրտը միշտ ահ ու դողի մէջ է, որ չլինի թէ յանկարծ մի պատահմունքով մի բռնուած յայտնին իւր բոլոր արարմունքներն, որ միշտ և ամենայն կերպով, ամենայն հնարք ու ջանք բանեցնումէ ծածկելու, թագցնելու Բայց իւր մեղքը յայտնելու դժոխային ահը, որ սրտիցը չէ դուրս գալիս և ինքն իրանից սաստիկ դժգոհ լինելն ու անկազար ինքն իրան վատ տեսնել իւր արարմունքի համար այնքան տանջում են իրան, որ այլ ևս հանգստութիւն չէ կարում ամեննին դառնել. ճարը կտրած, — ինչպէս որ պատահել է այս այն մարդին —, իւր դժոխային երկիւղից ու սրտի անհանգստութիւնից աղաւտելու համար, ինքը վեր է կենում, գնում, իւր յանցանքը խոստովանում, յայտնում, կամ թէ ասենք, ինքն իրան մատնում, ինքն իւր վերայ գանգատ տալիս թէ, ևս այս մեղքի տէրն եմ, ես արգօր դատաստանի խիստ պատժին արժանի եմ. Քանի քանի անգամ պատահել է որ մարդասպանութիւն արած մարդի սիրտը այն ժամանակն է միայն հանգստացել, երբ որ գնացել է դատաւորին ու իւր մեղքն յայտնել, Քիչ է պատահել, որ խորամանկ ու խաբեբայ մարդիկ ծուռ ճանապարհներ բռնելով ու խաբելով, վնասներ են տուել, տեսակ տեսակ զրկանք արել ուրիշներին, իւրեանց մահուան անկողինքի մէջ շարձարւել են ու հոգի տալ չեն կարողացել, մինչև որ իւրեանց խորամանկութիւնով ու խաբեբայութիւնով իւրեանց բերանովն իւրեանց արած ծուռնութիւնը տեսել են ու ուղղել վնաս քաշած, կամ զրկւած մարդիկներին կամ նոցա զաւակներին. նոցա հետ հաշտւել են, մի կերպ նոցա սիրտն առել ու յետոյ հանգիստ մեռել, Այնպէս մարդիկ ևս եղել են, որոց սարսափելի կտաղութիւնը խելք թոցնելու պատճառ է եղել, Վայէնր, առաջին եղբայ-

ընտանիքները այսպիսի երկխոսից ու սրտի անհանգստութիւնից, իբրեւ իւր զահճի մարակի անտանելի հարւածներից աստանդական փախուձեր ու թափառում աշխարհիս երեսը. նա ինքն իրանիցն էր հալածուում. Յուդան, Յիսուսի մատնիչը, այսպիսի դժոխային տանջանքից ազատելու համար, ինքն իրան սպանեց, խեղդեցւում. Այսօր ևս չկան խելագարների հիւանդանոցներում (գժանոցներում) դանւած մարդիկների մէջ իսկ այդպիսիները, որոց տեսնողը սաստիկ մեղանշումէ, և ախ, քանիսը այդ ողորմելիներից արդէն իրանք իրանց սպանել են, որ սրտի անտանելի տանջանքից գերեզմանում հանգստութիւն գտնեն. Ահա այս է խղճմբանքի սարսափելի զօրութիւնը:

Բայց բարի խղճմտանքն ևս այնպէս աստուածապէս է մեղ վարձատրում, ինչպէս որ արհամարհւած ու անարգւած առաքինութիւնը վրէժ-խնդիր է լինում. Այլ որ մաքուր ու հանգիստ խղճմտանք՝ ունի տիրութիւն չկայ ոչ նորա սրտումը, ոչ երեսի վերայ. ուրախ է նա և իրան պատահած ամեն մարդիկներին ևս տեսնելով, միայն իրա բարեկամներն է տեսնում. որովհետեւ զիտէ թէ, ինքը ոչ իւր առաջին մեղաւոր է և ոչ ուրիշների, ում և իցէ մի վատութիւն անելով կամ խօսքով և կամ գործով. նա ոչ ռբից չէ քաշուում, ոչ ռբից իրան հեռու չէ պահում, ոչ ռբից չէ փախում, ոչ ռբից մի վախ չունի թէ իւր պակասութիւնը, կամ իւր արած մի վատ գործը կ'այայտեն, կամ երեսովը (երեսին) կտան, ամօթ կ'քաշի, անունը կ'կոտրել, պատւից կ'ընկնի, կամ կ'սպառնաւելի. նա հոգւով զուարթ է, սրտովն ուրախ. այսպէս է անց կենում նորա կեանքը. Ամեն մի փոխուող ժամն ինչ ուրախութիւն որ բերում, պարգևումէ նորան, վայելումէ նա լիովին ու կատարելապէս. և անբաղ-դութիւնը, որ յանկարծ նորա զխին գալիս է՝ նորան չէ շշկլացնում. այլ ուշքը զլիսն է հաւաքել տալիս, որ տղամարդի պէս տանի. նորան ոյժ է տալիս իւր զգացմունքն թէ՛ ինչ որ քաշումես, ինքդ մեղաւոր չես, ինքդ քո զլիսիդ չես բերել այդ անբաղդութիւնը քո մեղքովդ, այլ բան է պատահել զլիսիդ. աշխարհքումս ինչ ասես, որ չպատահի մարդիս, պէտք է քաշես, պէտք է տանես համբերութիւնով, պէտք է դիմանաս. դու տղամարդ ես, և որովհետեւ քո մեղքիցը չէ, սիրտդ մի՛ կոտրիլ, Աստուած հետդ է:

Նայեցէք այն հալածւածի վերայ, որ անմեղ է և անմեղութեամբ շատ վիշտեր ու նեղութիւններ է քաշում. ուրախ է նա սրտով, որովհետեւ մաքուր է խղճմտանքը, թողնումէ նա մինչև անգամ իւր հայրենիքի մէջ ունեցած բաղտաւորութիւնը և աւելի լաւ է համարում աղքատութիւն անողի ցուպը ձեռքն տոած, օտար տեղեր մանգալ ու ողորմութիւն հաւաքելով ապրիլ. մի Աստուածային հանգստութեամբ սրտի ասումէ նա իրան հալածողներին այն, ինչ որ մի ժամանակ Յիսուս ասել էր Գեթսեմանում « ես եմ, ում որ պառումք »: Երկրաւոր անարգանքը նորան իւր պատւից ձգել չէ կարող, աշխարհիս որ և իցէ

վիշտն ու նեղութիւնը նորան իւր ունեցած երկնաւոր հանգստութիւնից զրկել չէ կարող: Մաքուր անարատ խղճմանը մարդիս սրտի համար մի երկինք է, մի զօրութիւն է, որ շարերի վերայ իշխանութիւն է տալիս մեզ, մի պաշտպան Աստուած է մեզ համար մեր նեղութեան մէջ, մի խաւրիս է մրրկի ժամանակ և մեր մահուան ամենակաշուղ բարձն է, որոյ վերայ կարող ենք մեր գլուխը ցած դնել ու հանգստանալ:

Ո՛վ սուրբ Աստուած, անխերանի թէ այս մաքուր խղճմանքի անպատմելի հանգստութիւնն ու խաղաղութիւնը միշտ և հանապաղ իմս լինէ՛ր: Երանի՛ թէ ոչ մի ժամանակ ո՛չ քո և ո՛չ իմ առաջին ամօթ քաշելու տեղ ունենայի իմ արարմունքիցս: Երանի՛ թէ ոչ մի ժամանակ չզգայի վատ խղճմանքի ինձ պատճառած ահն ու երկիւղը, ոչ մի ժամանակ չզգայի փոշխմանութիւնի սաստիկ ցաւը, որ օձի թունաւոր խայթոցի նման սիրտս թունաւորելով, պիտի անտանելի կերպով տանջէ ի՛նձ:

Ես մի թոյլ ու տկար արարած եմ, զգումեմ իմ ողորմելի զրուժիւնս, կարելի է, որ իմ թեթեամսութիւնիցս տարւած, մի շտապ ու սխալ քայլ անեմ, կարելի է, որ կրքից յուզւած, աչքս մութ կոխած, այլ ևս ինքս անգամ չիմանալով թէ ի՛նչ բանի վերայ եմ ու ի՛նչ եմ աշուտ, ու քո սուրբ կամքդ մոռանամ: Այն ժամանակ, իսկ այն ժամանակ, ո՛վ իմ խղճմանքը դու լինիս իմ առաքինութիւնս իմ անմեղութիւնս, իմ սրտիս հանգստութեան պահապանը, ճշմարիտ և ազնիւ բանի Աստուածային զգացումս ինձ, իմ առաջս ընկած, ճանապարհս ցոյց տուողը լինի, որ ինքս իմ աչքիցս չընկնեմ և իմ Աստուածանիցս չհեռանամ. և ոչ քեզանից, ով փրկիչ, որոյ խօսքով ցանկանումեմ ես ինձ սրբացնել:

Ձէ, չէ, իմ Աստուածս, ի զուր տեղը չէ, որ դու իմ սքսիս մէջն ես դրել այն դատաւորին, որ իմ մտքերս, խօսքերս և գործերս քննում և դատում: Խնձարանի յայնչ և յայնչ է, մի՞ թէ կարող եմ մտքիցս անցկացնել այդ ձայնը բանի տեղ չդնելու: Ձէ, թէ և շատ դժուար ևս լինէր ինձ համար իմ շար կրքերս ու ցանկութիւններս զսպելու ու յաղթելու, բայց և այնպէս, ո՛վ իմ Աստուած, իմ հոգւոյս հրապարակաւ արած ուխտը լսի՛ր, ցանկանումեմ ես մաքուր և անպարսաւ մնալ, աւելի լաւ է, որ բոլոր աշխարհս ինձ տնազ անի, ամենայն մարդիկ իմ վերայ ծիծաղեն, աւելի լաւ է աղքատ լինիմ, աւելի լաւ է քաղցած ու ծարաւ մնամ, ողորմելի զրուժեան մէջ լինիմ, վերջապէս, աւելի լաւ է մեռնեմ, քան թէ մի մեղք անեմ, մի յանցանքի տէր լինիմ և ինքս իմ առաջին իմ պատիւս կորցնեմ: Միայն սրտանց ու լի յուսով աչքերս երկինք դէպ ի քեզ ձգեմ, այլ ևս ի՛նչ են որ ինձ համար այն ժամանակ այս աշխարհիս նեղութիւնները, Միայն զգայ հոգիս, որ Քեզ հաճոյ եմ արդէն երջանիկ կլինիմ: Քո սուրբ Հոգւոյդ զօրութիւնովը զօրացնի՛ր ինձ և Քո Հոգիդ ցոյց տայ և տանի ինձ իմ ճանապարհներս: Փրկիր ինձ ամենայն շարից:

(Խաղաղ.)

Գ. Ե. Աղաւթ.